

ВИСНОВОК
ПРО НАУКОВУ НОВИЗНУ, ТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ
Сухомлинської Лесі Віталіївни

**«Формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-образними засобами (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.)»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки**

Дисертація Сухомлинської Лесі Віталіївни за темою «Формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-образними засобами (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.)», подана на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, виконана у відділі історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України. Тему дисертації затверджено Вченою радою Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 549 від 27.11.2018) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 521 від 29.01.2019).

Дисертацію виконано відповідно до наукової теми відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України «Парадигми розвитку та тенденції реформування шкільної освіти в Україні у добу незалежності», номер державної реєстрації 0119U001260.

Для підготовки висновку про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Л. В. Сухомлинської «Формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-образними засобами (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.)» вченою радою Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 14 від 31.10.2022) визначено, що попередня експертиза дисертації проводитиметься на базі відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України та призначено двох рецензентів:

1. *Богданець-Білоskalенко Наталію Іванівну*, завідувача відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури, доктора педагогічних наук, професора;

2. *Кришмарел Вікторію Юріївну*, старшого наукового співробітника відділу суспільствознавчої освіти, кандидата філософських наук, старшого наукового співробітника.

Актуальність теми обумовлена тим, що сьогодні питання виживання людства на планеті постало як найгостріше та найактуальніше. Про це свідчить Конференція Організації Об'єднаних Націй зі зміни клімату 2021 року, також відома як COP26, яка є 26-ю конференцією ООН зі зміни клімату, що відбулася у листопаді 2021 року в шотландському місті Глазго та зібрала 120 світових лідерів, які обговорювали питання глобального потепління й дії для боротьби з ним, взаємодії людини з природним середовищем, віртуальної реальності, глобалізаційних викликів і криз як екологічного, так і антропологічного характеру.

З-поміж них чільне місце посідають питання співжиття і комфортного співіснування людини й природи, невід'ємним складником якої вона є. Аргументи щодо збереження і примноження тваринного світу закріплено у низці міжнародних правових актів, що вимагають дотримання державами, які їх підписали, й Україною також, виконання позицій і правил, визначених у них, й безпосередньо стосуються захисту тваринного світу, зокрема Всесвітня декларація прав тварин (1977, у 1990 представлена ЮНЕСКО), Європейська конвенція про захист домашніх тварин (1992), Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» (2006) та інші.

Водночас у європейській та світовій науці набувають все більшого поширення концепції та ідеї, що спонукають до покращення, а іноді до кардинальної зміни етичної поведінки людини стосовно світу живого. Впродовж другої половини ХХ ст., особливо на початку ХХІ ст. отримали свій розвиток науки, предметом дослідження яких є світ рослин і тварин. З-поміж них невід'ємним складником екології є біологія, яка вивчає закономірності взаємодії організмів з довкіллям. Структура цієї науки охоплює екологію людини й екологію тварин як напрями спеціальної екології. У психологічній науці функціонують кілька галузей, предметом дослідження яких є світ живого,

зокрема зоопсихологія, що вивчає психіку тварин, етологія – наука про форми їхньої поведінки, а також біхевіоризм, який тлумачить механізми формування індивідуальної поведінки тварин, та нейрофізіологія, що досліджує фізіологічні основи психічної діяльності.

Нині людство усвідомлює, що потрібно не лише дбати про все живе, а передусім виховувати у дітей з раннього віку бажання берегти живу природу, виявляти любов і милосердя до живих істот, які живуть поряд або разом з людьми, формувати вміння виважено співіснувати. Відтак, постає потреба інтегрування в педагогічному дискурсі наукових і практичних знань, необхідних для формування у дітей почуття любові й дбайливого ставлення до всього живого.

Незважаючи на актуальність, загальну затребуваність соціуму щодо виховання в дітей милосердного ставлення до тварин, обрана проблема досі не привертала належної уваги дослідників і малорозроблена в українській історико-педагогічній науці. Зверненням до минулого ми насамперед робимо акцент на важливості зловоденних питань у сучасному освітньо-виховному просторі, засвідчуємо, що ця проблема, хоча і є досить новою для сучасної педагогічної науки, вже має свою історію, свій розвиток, свої здобутки.

Проблема виховання у дітей молодшого та старшого віку милосердного ставлення до тварин в історії освіти і виховання стали предметом зацікавленості дослідників, просвітників, письменників, громадських діячів, починаючи з кінця XIX – початку XX століття. Історіографія цієї проблеми невелика і посідає малопомітне місце.

Відтак, актуальність означеної проблематики, а також її нерозробленість в історико-педагогічному вимірі спонукали обрати тему дослідження *«Формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-емоційними засобами (кінець XIX – початок XXI ст.)»*.

Мета дослідження – системно розкрити розвиток ідей про виховання в дітей гуманного ставлення до тварин для створення цілісного історико-ретроспективного бачення проблем і здобутків у цій сфері суспільного життя та

обґрунтування можливостей творчого використання напрацьованих теоретичних і практичних надбань, пов'язаних з формуванням у дітей етичних цінностей, які гармонізують співіснування людини і живої природи).

Завдання дослідження:

1. Визначити й аргументувати теоретико-методологічні засади дослідження, включаючи тлумачення поняттєво-категорійного апарату дослідження.
2. Системно висвітлити розвиток ідей про милосердне ставлення до тварин у навчальній і дитячій літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст.
3. Розкрити особливості підходів до виховання в дітей позитивного ставлення до тварин у радянський період.
4. З'ясувати особистий внесок суспільно-освітніх діячів у розроблення означеної проблеми.
5. Схарактеризувати сучасні пріоритетні тенденції формування в дітей ціннісного ставлення до тварин.
6. Обґрунтувати перспективні напрями та шляхи до виховання в дітей доброзичливого ставлення до тварин.

Об'єктом дослідження є комплекс навчальних, пізнавальних і літературних джерел, що містить дискурси про характер взаємодії дітей і тварин у різних середовищах і ситуаціях (умовах).

Предмет дослідження – освітньо-виховні та художньо-емоційні методи та засоби формування в дітей морально-етичного ставлення до тварин (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.).

Матеріалом дослідження слугувала джерельна база, яка охоплювала: джерела нормативно-правового характеру; підручники і навчальні посібники; науково-популярні видання; художню літературу для дітей; періодичні видання для дітей; педагогічні праці (К. Ушинського, Л. Толстого, М. Пирогова, П. Каптерєва, Б. Грінченка, В. Сухомлинського та ін.); бібліографічні покажчики-каталоги; інтерпретаційно-критичні джерела; візуальні джерела; архівні матеріали, матеріали з Інтернету.

Достатня обґрунтованість основних положень, сформульованих у дисертації Л. В. Сухомлинської, забезпечена належною методологічною базою й не викликає заперечень. Системний аналіз досліджуваного матеріалу та реалізацію визначених у роботі завдань здійснено на основі таких **методів**: *аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування* для з'ясування предмета і об'єкта дослідження, а також для виконання поставлених завдань; *проблемно-порівняльний* метод, який дав можливість охарактеризувати різні тексти, тобто підходи та концепції, що складають тему дослідження; *біографічний, персоніфікований* для з'ясування внеску окремих діячів освіти і мислителів у розгляд питання взаємостосунків людина – тварина; *пошуково-бібліографічний*, – для систематизації і класифікації джерельної бази в синхронному і діахронному вимірах; метод *контент-аналізу* забезпечив аналіз змісту художньо-публіцистичної, навчальної та навчально-методичної літератури з метою визначення ціннісних ставлень до розглядуваної проблеми.

Особиста участь автора в отриманні конкретних наукових результатів, викладених у дисертації. Дисертація є самостійно виконаним дослідженням, у якому викладено авторський погляд на формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-образними засобами наприкінці ХІХ – початку ХХІ ст. з детальним розкриттям зародження ідей про гуманне ставлення до тварин у просторі дитинства (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.), дослідженням ідей про етику співжиття людей/дітей та тварин окремих персоналій, розвідками соціально-прагматичного і морального аспектів ставлення до світу тварин у вітчизняній літературі для дітей та освітньому процесі (1917–1950). Наукові результати роботи належать особисто авторці й становлять теоретичний і практичний внесок здобувачки в розвиток вітчизняної історії освіти.

Стаття «A Word on a Father» написана у співавторстві з О. В. Сухомлинською.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше*: обґрунтовано генезу формування у дітей ціннісного ставлення до тварин як окрему

педагогічну і освітньо-виховну проблему, яку й розв'язано на підставі розробленої авторкою методології і концептуальних підходів до аналізу репрезентативної джерельної бази, що уможливило системно й цілісно реконструювати процеси становлення і розвитку комплексу ідей та положень засобами навчально-пізнавальної та дитячої літератури з кінця XIX до початку XXI століття; розкрито вирішальну роль поєднання *морально-етичних, емоційно-ціннісних і діяльнісних* складників як 3 ключових умов виховання у дітей почуття піклувального і бережливого ставлення до світу живого, зокрема до хатніх тварин; визначено й схарактеризовано концепції, що мали розповсюдження в різні роки і десятиліття: романтично-ідеалізовану (для найменших) і пізнавально-співчутливу (для старших) (кінець XIX – початок XX ст.); соціально-утилітарно-прагматичну (радянський період), усвідомлено-відповідально-діяльнісну (кінець XX – початок XXI ст.), які, втім, надавали приклади ставлень, що відрізнялися від пануючих; висвітлено роль і значення художньої та просвітницької літератури для дітей, яка поєднує пізнавальний, емоційний й етичний складники та відіграє визначальну роль у пробудженні в дітей морально-етичних почуттів до тварин.

У процесі дослідження уточнено: поняттєво-категоріальний апарат дослідження (тварина, світ живого, співчуття, милосердя, відповідальність, антропоморфізм, анімалізм, література, для дітей, популяризаторська література); роль і значення дитячої літератури і підручників для читання крізь призму екологічної етики, гуманізації освіти, її морально-етичного потенціалу у вихованні етичного ставлення до світу живого.

Подальшого розвитку в дослідженні набули: гуманні ідеї про ставлення до всього живого, які висловлювали в своїй педагогічній, художній, публіцистичній творчості та в епістолярній спадщині педагогів та письменників різних поколінь (М. Пирогов, К. Ушинський, І. Горбунов-Посадов, Б. Рябінін, В. Сухомлинський); класифікація, систематизація й аналіз історіографічної бази дослідження, до якої були широко залучені бібліографічні видання-каталоги, як цінні ресурси розкриття розглядуваної проблеми.

Наукові положення, розроблені особисто дисертанткою та їх новизна.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації не викликають заперечень.

У *вступі* дослідниця докладно сформулювала актуальність теми дослідження, чітко визначила мету, завдання, об'єкт, предмет, детально розкрила наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, подала відомості про апробацію та впровадження авторського доробку.

У *першому розділі* представлено та обґрунтовано теоретико-методологічні підходи до дослідження у певній логічній послідовності – від ідей і думок, висловлених філософами XVIII і XIX століть – провісниками гуманного ставлення до тварин, до тих особистостей, які жили і працювали у XX столітті, коли ставлення до тварин почали розглядати як частину загальнолюдської моралі.

У розділі підкреслено, що саме біоетика виступає загальним методологічним орієнтиром для проведення дослідження. Вона лежить в основі законів та підзаконних документів, які регулюють стосунки між людиною і твариною. Розкрито значення цих положень для педагогіки, освітнього процесу, суголосного з теорією цінностей, педагогічною етикою, до якої належать моральна свідомість, моральні почуття, моральні знання і моральна діяльність.

Також представлено понятійно-термінологічний апарат дослідження, що містить педагогічні, філософські, літературознавчі, зоологічні терміни та поняття, які набувають педагогічного, виховного сенсу.

У розділі висвітлено історіографію та джерельну базу обраної теми згідно системно-хронологічного підходу. Аналіз показав, що ця тематика раніше не виступала предметом історико-педагогічного дослідження. Об'єктивна оцінка істотного масиву літератури дозволить визначити досягнення у вивченні цієї теми, наголосити на її важливих аспектах, позначити недостатньо виокремлені тематичні напрями, а відтак і окреслити подальші перспективні вектори досліджень.

У *другому розділі* рецензованої роботи викладено основний зміст дослідження, послідовно простежено становлення і розвиток ідей про виховання доброго і милосердного ставлення до тварин та шляхи їх реалізації на практиці з кінця XIX і до 1980-х років XX століття. Спираючись на хронологічний, системний, біографічний, герменевтичний підходи, проаналізовано значну джерельну базу, що дозволило розкрити значення філософської, загальнопедагогічної, навчально-методичної, художньої, просвітницької, пізнавальної літератури для дітей та візуальних засобів як потужних каналів ознайомлення, наближення світу дитинства до живої природи, світу тварин. Під цим кутом зору у розділі розглянуто і проаналізовано: загальнопедагогічну літературу; навчальну літературу; пізнавальну літературу; літературу для дітей; літературу для дорослих, яку використовували в навчальних посібниках як літературу для дітей; перекладна дитяча література; візуальні засоби.

У розділі охарактеризовано вплив окремих особистостей (І. Горбунов-Посадов, В. Сухомлинський), які своєю діяльністю здійснили помітний внесок у становлення і розвиток виховання у дітей гуманного, милосердного і відповідального ставлення до тварин.

Розгляд у цьому розділі питань виховання у дітей доброго ставлення до тварин з кінця XIX і до 1980-х років XX століття дозволяє зробити висновок, що впродовж цих років ідеї про шляхи та методики виховання у дітей доброзичливого ставлення до тварин почали інтенсивно поширюватися в навчальній і художній літературі для дітей, педагогічній, просвітницькій, культурологічній думці.

У *третьому розділі* дисертації розглянуто нові тенденції щодо формування у дітей ціннісного ставлення до тварин, що отримали свій розвиток у роки незалежності України. Цьому аналізу передують характеристика документів міжнародного, європейського та державного значення, які унормовують у правовому полі взаємовідносини між людьми і тваринами, а також виступають основою та підґрунтям для побудови педагогічних виховних моделей, де тварини виступають суб'єктами, а не об'єктами взаємодії.

Дослідження дало змогу дисертантці з'ясувати, що за останні 30 років в Україні сформовано і розвинуто певну систему впливу на дитину/школяра в його ставленні до тварин. Виявлено, що деякі *традиційні складники* цієї системи, наприклад, *підручникова література* набула більшого змістового наповнення. Також у розділі охарактеризовано *нові елементи* у царині виховання у дітей гуманного ставлення до тварин, зокрема інформаційні ресурси, що розкривають історію і стан справ не лише в Україні, а й в інших країнах світу, а також позашкільну освіту, насамперед діяльність еколого-натуралістичних центрів – національного, регіональних та місцевих.

Висновки чіткі, логічні, обґрунтовані і не викликають сумнівів.

Всебічне вивчення та критичний аналіз джерельної та нормативно-правової бази (330 найменувань) щодо формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-образними засобами (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.), яке здійснила дисертантка, свідчить про глибину, достовірність та обґрунтованість наукового аналізу, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Принципових зауважень щодо структури, основних положень та концепції дисертації Л. В. Сухомлинської у нас немає.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що обрані підходи, й насамперед хронологічно-системний надали можливість прослідкувати появу і розвиток різних концепцій щодо виховання у дітей гуманного ставлення до тварин, охарактеризувати їх залежність від багатьох чинників, а саме: ставлення до цих проблем у суспільстві, ролі громадської думки, спрямованості освітнього процесу, насамперед його змістового наповнення, віку дитини, відображення питань життя і поведінки тварин в літературі для дітей, роль авторитетного дорослого (вчителя, батьків, дитячого письменника, літературного героя) тощо, тобто розглянути це явище у контексті соціально-культурних, педагогічних і почасти суспільно-політичних детермінант.

Практичне значення дослідження. Викладена в систематизованому вигляді генеза формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-

виховними та літературно-художніми засобами може суттєво збагатити зміст навчальних курсів з історії педагогіки та психології для закладів вищої освіти; для позакласної та позашкільної виховної роботи у закладах позашкільної освіти; представлені систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал та джерельна база можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії освіти і українського шкільництва та при написанні навчальних курсів та модулів.

Повнота викладення матеріалів у публікації положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні положення дисертації відображено у 19 публікаціях, з них: 6 – статті у наукових фахових виданнях України категорії «Б», 1 стаття – у періодичних наукових виданнях інших держав, яка входить до Організації економічного співробітництва й розвитку та / або Європейського союзу (у співавторстві) та 12 – у яких додатково відображені результати дослідження.

**Публікація в періодичному науковому виданні іншої держави,
яка входить до Організації економічного співробітництва
та розвитку та / або Європейського союзу:**

1. Sukhomlynska O., Sukhomlynska L. (2021). A Word on a Father. *Trends and Prospects of the Education System and Educators' Professional Training Development*. Lumen, 427–434. (Romania).

DOI: <https://doi.org/10.18662/978-1-910129-28-9>

**Публікації у виданнях, включених до переліку
наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»:**

2. Старикова Л. В. (Сухомлинська Л. В.) (2017). Розповсюдження художньої спадщини Василя Сухомлинського в Україні і світі. *Вісник Житомирського національного пед. ун-ту*. Житомир, 5 (91), 122–127. ISSN: 2663-6387 (Print), ISSN: 2664-0155 (Online).

DOI: [https://doi.org/10.35433/pedagogy.5\(91\).2017.122-127](https://doi.org/10.35433/pedagogy.5(91).2017.122-127)

3. Сухомлинська Л. В. (2018). Світ казок Василя Сухомлинського в сучасному інформаційному просторі України. *Педагогічна освіта: теорія та практика*. Психологія. Педагогіка. Київ, 29, 16–21.

URL:<https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/256/351>

4. Сухомлинська Л. В. (2018). Світ живого в педагогіці Василя Сухомлинського. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький, 171. 223–229. ISSN 2415–7988 (Print), ISSN 2521–1919 (Online).

URL:https://www.cuspu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/%D0%9D%D0%97_171.pdf

5. Сухомлинська Л. В. (2019). Шкільний сад – складова освітньо-виховного середовища школи Сухомлинського. *Інноватика у вихованні*. Рівне, 10, 119–128. DOI: <https://doi.org/10.35619/iuu.v0i10>

6. Сухомлинська Л. (2020). Просвітитель і педагог І. І. Горбунов-Посадов про формування у дітей ціннісного ставлення до світу живого. *Педагогічна освіта: теорія та практика*. Психологія. Педагогіка. Київ, 34(2), 57–65. ISSN 2311-2409 (Print) ISSN 2412-2009 (Online).

DOI:<https://doi.org/10.28925/2311-2409>

7. Сухомлинська Л. В. (2021). Відображення світу живого у підручниковій літературі початку ХХ століття (дорадянський і ранньорадянський період). *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр.* Рівне: РДГУ, 14, 258–269.

DOI: <https://doi.org/10.35619/iuu.vi14>

Публікації, у яких додатково відображені результати дослідження:

8. Сухомлинська Л. В. (2018). Відображення художньої спадщини В. Сухомлинського у біобібліографічному покажчику «Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження». *Інформаційне забезпечення сфери освіти України* : матеріали Звітної наук.-практ. конф. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 27 грудня 2018 р. Київ, 51–52.

9. Козир М. В., Сухомлинська Л. В. (2019). *Дитяча усмішка* : Збірка авторських казок студентів і дітей на матеріалі літературної спадщини

В. О. Сухомлинського (до 100-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського). Київ : Ун-т ім. Б. Грінченка.

10. Сухомлинська Л. В. (2019). Зарубіжний освітньо-виховний досвід гуманного ставлення до тварин в країнах ЄС. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2019: інтернаціоналізація та інтеграція в освіті в умовах глобалізації* : матеріали III Міжнародної наук.-практ. конф., 30 травня 2019 р. Київ, 254–255.

11. Сухомлинська Л. В. (2019). Питання розвитку особистості дитини в текстах з реформування освіти в незалежній Україні: історіографічний аспект. *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки: до 20-річчя Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського* : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., 07 листопада 2019 р. Київ, 74–76.

12. Сухомлинська Л. В. (2020). Листи В. Сухомлинського про ціннісне ставлення до світу живого як джерело біографістики. *Науково-педагогічні студії*. Київ, 4, 54–63. eISSN 2663–5739 (Print).

DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4>

13. Сухомлинська Л. В. (2020). Природоохоронна тематика у бібліографічному покажчику «Педагогічні читання: Василь Сухомлинський у діалозі с сучасністю» (1993-2020). *Дослідницькі підходи до історико-педагогічних розвідок: від традицій до новацій* : матеріали V Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти, 21 жовтня 2020 р. Київ, 41–43.

14. Сухомлинська Л. В. Про зміст і напрями роботи Міжнародної науково-практичної конференції «Європейська педагогіка і Василь Сухомлинський як сучасний педагог-гуманіст» (Київ, 1993). *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України* : матеріали звіт. наук.-практ. конф. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 22 грудня 2020 р. Київ, 43–45.

15. Сухомлинська Л. В. (2021). Відображення світу казок В. О. Сухомлинського у підручниковій літературі О. Я. Савченко. *Тенденції забезпечення якості освіти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 22 січня 2021 р. Дніпро, 21–23.

16. Сухомлинська Л. В. (2021). Включення В. О. Сухомлинським поняття «духовність» у загальнопедагогічний дискурс. *Понятійно-термінологічний апарат історико-педагогічних досліджень: історія і сучасні підходи* (до Всеукраїнського фестивалю науки – 2021 : матеріали VI Всеукраїнського науково-методологічного семінару з історії освіти, 19 травня 2021 р. Київ, 65–66.

17. Сухомлинська Л. В. (2021). Онлайн-проект «Казки В. О. Сухомлинського у підручниках та посібниках О. Я. Савченко». *Олександра Яківна Савченко. Уроки співпраці і спілкування* : матеріали I Всеукр. пед. читань пам'яті О. Я. Савченко «Олександра Яківна Савченко. Уроки співпраці і спілкування», 4 листопада 2021 р. Київ, 85–87.

18. Сухомлинська Л. В. (2021). Художня спадщина В. Сухомлинського в матеріалах Міжнародних та Всеукраїнських педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю». *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України: матеріали звіт. наук.-практ. конф. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 21 грудня 2021 р. Київ, 46–48.*

19. Сухомлинська Л. В. (2022). Відображення біографії Василя Сухомлинського у матеріалах Міжнародних та Всеукраїнських педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю». *Педагогічна біографіка та біографістика в сучасному науково-інформаційному просторі: матеріали VII Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти, 20 травня 2022 р. Київ, 67–68.*

На підставі вивчення тексту дисертації здобувачки, наукових праць та результатів автоматизованої перевірки на відсутність плагіату встановлено, що дисертація виконана самостійно, текст не містить плагіату, а дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

Апробацію матеріалів дисертації здійснено шляхом їхнього оприлюднення на науково-практичних заходах різного рівня:

міжнародних: Науково-практична конференція та педагогічні читання «Творча спадщина Василя Сухомлинського у вітчизняному та міжнародному вимірах» (Кропивницький, 2018); International Symposium on Sukhomlinski's Educational Thought and Modern Education: Inmemory of the 100th Anniversary of

Sukhomlinski's Birthday (Пекін, 2018); Наукова конференція «Педагогіка у міждисциплінарному вимірі: варіативність моделей неперервної педагогічної освіти» (Київ, 2018); Конференція «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2019» (Київ, 2019); Науково-практична конференція «Педагогіка у вимірі соціокультурних досліджень» (Херсон, 2019); Науково-практична конференція «Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки: до 20-річчя ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» (Київ, 2019); Науково-практична конференція «Тенденції забезпечення якості освіти» (Дніпро, 2021); Педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Розмірковуємо про художньо-емоційний світ дитинства» (Ужгород, 2021); Наукова конференція «Соціально-правові аспекти розвитку та безпеки дитини» (Рівне, 2021); Педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя» (Чернігів, 2022);

всеукраїнських: Педагогічні читання «В. О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю. “А що там за лісом?...”: філософія для дітей» (Житомир, 2017); Науково-практичний семінар «Василь Сухомлинський і сучасне дошкілля: до 100-річчя з дня народження (Київ, 2018); Освітній форум «Нова українська школа – діалог з В. О. Сухомлинським» (Херсон, 2018); Науково-практична конференція «Підготовка педагога ХХІ століття крізь призму ідей Василя Сухомлинського» (Переяслав-Хмельницький, 2018); Вебінар «Шкільна бібліотека – центр творчого розвитку дитини» (Київ, 2018); Науково-практичний семінар «Форми репрезентації джерел з історії освіти» (Київ, 2019); Педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю. Методична спадщина педагога в контексті ідей Нової української школи» (Рівне, 2019); Педагогічні інтернет-читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Ідеї Василя Сухомлинського крізь призму сучасних освітніх практик: набутий досвід і перспективи» (Київ, 2020); Науково-методологічний семінар з історії освіти «Дослідницькі підходи до історико-педагогічних розвідок: від традицій до новацій» (Київ, 2020); Науково-методологічний семінар з історії освіти «Понятійно-термінологічний апарат історико-педагогічних досліджень: історія і

сучасні підходи» (Київ, 2021); Педагогічні читання «Олександра Яківна Савченко. Уроки співпраці і спілкування» (Київ, 2021); Науково-практична конференція «Практико-орієнтований підхід до розвитку педагогічної та психологічної освіти в міждисциплінарному дискурсі» (Миколаїв, 2022);

круглих столах: «Василь Сухомлинський “Трудныесудьбы”: читаємо разом» (до 50-річчя публікації книги) (Київ, 2017); «Сухомлинському пишуть» (Київ, 2018); «Серце віддаю дітям» (до 100-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського та 50-річчя виходу книги) (Київ, 2018); «Василь Сухомлинський у літературі та мистецтві» (Київ, 2019); «Фотографії як джерело розкриття діяльності школи в Павлиші: про що говорять старі фотографії» (Київ, 2019); «Збірки творів В. О. Сухомлинського: літературно-педагогічний дискурс» (Київ, 2020); «До 30-річчя Всеукраїнської асоціації Василя Сухомлинського (пам'яті О. Я. Савченко присвячується)» (Київ, 2020); «Василь Сухомлинський: від батьківського порогу – у великий світ» (Кропивницький, 2021); «Побут сільського школяра в доробку Василя Сухомлинського» (Київ, 2021); «Будівлі й класні кімнати в школі Василя Сухомлинського крізь призму історії та сьогодення української освіти» (Київ, 2022).

Оцінка мови та стилю дисертації. Матеріал дисертації викладено в логічній послідовності та доступний для сприйняття. Робота написана науковим стилем мовлення, її структура відповідає алгоритму здійсненого автором дослідження. Зміст, структура, оформлення дисертації та кількість публікацій відповідають вимогам п. 10, 11 «Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167 (зі змінами) та наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

Ознайомившись із дисертацією Л. В. Сухомлинської «Формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-образними засобами (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.)» та науковими публікаціями, у яких висвітлені основні наукові результати дослідження, а

також, взявши до уваги результати фахового семінару, вважаємо що: дисертація, виконана Сухомлинською Лесею Віталіївною на тему «Формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-образними засобами (кінець XIX – початок XXI ст.)», є самостійним науковим дослідженням актуальної проблеми, містить оригінальні підходи до розв'язання теоретичних і практичних завдань, пов'язаних із дослідженням виховання у дітей ціннісного ставлення до тварин та вивченням періодизації означеного освітнього феномену.

У дисертації отримано нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати. Її зміст відповідає визначеній меті, поставлені наукові завдання вирішено повністю, мети дослідження досягнуто. Основні положення дисертації містять елементи наукової новизни. Структура й обсяг роботи відповідають встановленим вимогам. Наукові положення повністю обґрунтовані та отримали необхідну апробацію на наукових конференціях. У публікаціях здобувачки відображені всі положення дисертації.

Відповідність змісту дисертації спеціальності з відповідної галузі знань і спеціальності, із якої вона подається до захисту. За своїм фаховим спрямуванням, науковою новизною і практичною значущістю дисертація Л. В. Сухомлинської відповідає спеціальності 01 Освіта/Педагогіка. Здобувачкою повністю виконано освітній та науковий складник підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти й накопичено теоретичні знання, уміння, навички та компетентності, достатні для розв'язання комплексних проблем у царині професійної та дослідницько-інноваційної діяльності, опановано методологію наукової та педагогічної діяльності.

Рекомендація дисертації до захисту. Дисертація Л. В. Сухомлинської «Формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-образними засобами (кінець XIX – початок XXI ст.)» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, характеризується повнотою викладу досліджуваного матеріалу й відповідає вимогам п. 10, 11 «Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету

Міністрів України від 06.03.2019 № 167 (зі змінами) та наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», і може бути рекомендована до захисту у спеціалізованій вченій раді для здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки.

Рецензент:

завідувач відділу навчання мов
національних меншин та
зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор

Н. І. Богданець-Білоskalенко

Рецензент:

старший науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник

В. Ю. Кришмарел

Богданець-Білоskalенко
Н. І.
Кришмарел В. Ю.
Молотко Ю. В.